

ECONOMIA I SOCIETAT A LA CATALUNYA INTERIOR ALS INICIS DE LA BAIXA EDAT MITJANA. VIC 1230-1233

RAFEL GINEBRA I MOLINS

La tesi doctoral que vam presentar el juny del 1996 a la Universitat de Barcelona amb el títol que encapçala aquest resum és bàsicament l'anàlisi a fons del contingut del primer volum de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic o escripània pública eclesiàstica de la ciutat de Vic. D'aquest volum en vam fer abans l'estudi formal i codicològic i la transcripció, cosa que va constituir la Memòria de Llicenciatura que vam defensar l'any 1994 al Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona.

El primer volum de la Cúria Fumada és un volum en foli de 206 fulls, que conté documents que van des de principis de setembre del 1230 fins al 3 de desembre de 1233. D'aquest període de tres anys i tres mesos, proporciona 3.308 documents que fan referència a relacions, temes i aspectes vinculats al marc geogràfic constituït per Vic i el seu àmbit d'influència més immediat. Cap localitat del nostre entorn, ni de Catalunya, ni de la Península ni de la resta d'Europa, si exclouem algunes ciutats italianes, no pot presentar un volum comparable de documentació d'un període tan concret i tan reculat.

La característica tècnica més destacada de la documentació escollida com a font central de l'estudi és la diversitat, determinada pel fet de tractar-se d'un manual que recull esborranys de les més variades tipologies documentals, però aquesta diversitat gairebé caòtica era la que determinava en bona part la riquesa i el potencial d'aquesta documentació.

L'aprofundiment en qualsevol fons, per heterogeni o caòtic que sembli, revela sempre, i sovint més aviat del que es podria pensar, un ordre, una lògica i una coherència que faciliten la sistematització de l'estudi, i així, en abordar la documentació d'ACF-1, de seguida es posà de manifest l'existència d'una sèrie de tipologies documentals, en general ben definides, que constitueixen la primera i més immediata via d'aproximació analítica a la documentació. Aquesta via s'ha mostrat extremadament rica i ha permès extreure una gran quantitat d'informació clara i coherent sobre les tipologies i sobre les circumstàncies econòmiques i socials a què respon cada una. Aquesta part d'estudi tipològic constitueix la part més extensa del treball, però és potser la part que permet filar més prim i que aporta una informació, unes dades i un coneixement més detallat i precís qualitativament, diplomàticament i, fins i tot, lingüísticament i conceptual.

Abordada i sistematitzada la documentació per aquesta primera via, calia tractar-ne de manera conjunta des d'un punt de vista temàtic. Alguns dels apartats d'estudi temàtic són potser els més suggestius, i els que donen lloc a conclusions més gràfiques i també ben interessants.

Quins són els resultats que es desprenen de l'anàlisi d'aquests 3.308 documents generats a Vic entre el setembre del 1230 i el desembre del 1233?

Malgrat l'empobridora simplificació que suposa un resum sintètic d'un estudi analític, revisem a grans trets les idees o els resultats que ens semblen més notables.

Pel que fa a l'anàlisi formal del volum, cal esmentar només la constatació objectiva que el volum constitueix un recull d'esborranys de treball dels documents, i no pas un recull o registre *a posteriori* de redactats definitius de documents, i el fet de la utilització clara, única i persistent del còmput de la Nativitat i no pas el de l'Encarnació com a voltes s'ha pretès a partir d'extrapolacions o generalitzacions falses.

Pel que fa al resultat de l'estudi tipològic, en l'anàlisi de les tipologies que, en certa manera, codifiquen les relacions socials, el primer que hem constatat, especialment en les autodonacions, els reconeixements de senyoria i les definicions de senyoria, és la sensació que en els documents s'ometen parts essencials de la relació que pretenen documentar i del motiu del document mateix, fins a fer que alguns documents semblin poc lògics i contraris al sentit comú si es pretén agafar-los al peu de la lletra. En l'àmbit diplomàtic, resulta dubtosa la diferenciació real de dues tipologies formalment distintes com són les autodonacions i els reconeixements de senyoria; segons el sentit estricte dels documents, les autodonacions documentarien l'inici de la relació o el vincle de senyoria, de submissió de l'atorgant a la jurisdicció del senyor, mentre que els reconeixements de senyoria representarien la confirmació o el reconeixement documental d'aquesta relació o submissió com a continuïtat, però les dues tipologies formals s'utilitzen indistintament en les dues circumstàncies. De fet, per sentit comú, és obvi que també cal dubtar que la tipologia de les autodonacions com a entrega voluntària del propi cos, infants i béns sigui un acte tan lliure i voluntari com el tenor dels documents vol fer semblar. Resulta dubtosa també la diferenciació entre les altres dues tipologies, les definicions i les definicions/traspassos de senyoria; d'una banda, hi ha casos de documents atorgats sense contrapartida, sense rebre cap pagament, i va en contra de la lògica que els atorgants concedeixin la definició de la senyoria sense cap motiu ni benefici, i sembla, per tant, que els documents silencien algun aspecte significatiu; també la coincidència entre els preus de les definicions pròpiament dites i els de les definicions que suposen traspassos o transferències de senyoria fa dubtar que aquestes tipologies responguin realment a actes diferents. Resulta dubtós, en concret, que les definicions siguin estrictament definicions en el sentit d'afranquiment o redempció, dubte que evidentment relativitza el valor de la tipologia.

Altres detalls en els quals podem insistir a partir d'aquestes tipologies més relacionades amb els vincles senyorials són la lògica vinculació de la senyoria a béns territorials específics, la recurrent constatació de senyories compartides i també el fet que hi ha persones que tenen alhora diferents béns per a diferents senyors i béns en franc alou. Finalment, volem recuperar també el fet, de més difícil interpretació, que ens trobem amb un percentatge doble de dones en les definicions de senyoria en relació amb les autodonacions i els reconeixements.

Els guiatges i les entrades sota protecció, d'altra banda, relacionats amb un altre tipus de vincles com són els de protecció, ens han donat la interessant possibilitat d'analitzar casos reals d'una institució que ha estat tractada majoritàriament a partir de fonts legislatives. Els guiatges que ens

proporciona el volum ens han permès perfilar de manera més precisa el mateix concepte de guiatge. Desviant-nos del concepte clàssic, a partir de l'anàlisi dels guiatges reals els hem d'entendre, per l'època en què ens movem, com a pactes o compromisos de protecció, sigui de persones, béns mobles, béns semovents o béns immobles, sense que, en molts casos, hi hagi cap relació amb el comerç o amb els desplaçaments, com sembla ser el cas en el concepte de guiatge a l'alta edat mitjana. En els guiatges vigatans de la quarta dècada del segle XIII es tracta, més que de protecció en els desplaçaments, d'una garantia suplementària contra les agressions i rivalitats entre senyors locals, i el caràcter vitalici, i en alguns casos indefinit, del guiatge i l'establiment d'un cens el fa virtualment equiparable a simples pactes de vassallatge o reconeixement de senyoria, ja que és precisament la protecció del *senior* al *junior* un dels aspectes inherents i principals de tot vincle de dependència. Un guiatge vitalici i indefinit, amb un cens com a contraprestació i sense la possibilitat d'eixir del guiatge, poc es pot diferenciar d'una entrada sota la senyoria de qui estableix el guiatge.

Una altra vessant important de les relacions socials són les tensions i els conflictes que poden sorgir en aquestes relacions, els mecanismes que la societat té per a resoldre'ls i la manera com ho fa. D'això n'hem hagut de tractar sense perdre de vista que estem treballant amb documentació notarial, que essencialment recollirà les vies de resoldre problemes de manera paccionada, però no la via potser més pròpia, la via judicial. Encara que parcialment, doncs, ens queda com a mínim documentat el recurs a la via paccionada, sigui a través de l'arbitratge o sigui per mitjà de la concòrdia sense intervenció formal d'altres persones que no siguin les parts litigants. Aquesta via paccionada i extrajudicial sembla que s'aplica no sols en conflictes propis de dret civil, sinó també en afers de major gravetat com poden ser agressions físiques o homicidis.

També és interessant, en l'aspecte de resolució de transgressions, la singular tipologia que hem denominat *reparació d'injúries*. En dos únics dies, trenta-set persones reconeixen, pels seus molts pecats, haver fet moltes injúries. Per esmenar-les, en alguns casos es comprometen a fer efectius una sèrie de pagaments i, per si de cas no els complissin, assignen uns béns per a respondre'n, béns que assignen —i sovint explícitament donen—, invariablement, als dos domers de la seu de Vic; en altres ocasions no hi ha estipulació de pagaments, sinó només l'assignació de béns als domers perquè amb aquests esmenin les injúries. És ben poc versemblant que aquests documents es deguin a un sobtat moviment de pietat i escrúpols, i han d'estar relacionats amb alguna disposició eclesiàstica taxativa destinada a regularitzar la situació dels responsables d'algun tipus d'irregularitat concreta. La funció policial de seguiment del procés correspondria als domers de la catedral. Concretament, hem suggerit la possibilitat que els documents derivessin d'una disposició sinodal de Vic promulgada entorn de la Pasqua del 1232. En qualsevol cas, el que queda reflectit és la capacitat i l'autoritat de l'Església per a forçar un nombre significatiu de personatges, molts d'ells persones de pes en l'àmbit econòmic, a reconèixer activitats moralment il·lícites, i establir mecanismes per a la seva regularització, i encara a fer-ho en dues úniques dates d'una mateixa setmana. Això suposa no només una important capacitat de persuasió o de coacció, sinó l'exercici d'aquesta capacitat per a perseguir actuacions econòmiques concretes, i dibuixa els domers com els responsables o garants de la legalitat dels comportaments econòmics que tenen lloc a Vic.

Encara dintre de les relacions socials, pel que fa a les relacions en l'àmbit familiar ens hem centrat, d'acord amb les possibilitats de la documentació, en les condicions que s'estableixen a l'hora de pactar un matrimoni i en els mecanismes de successió. En relació amb el primer tema, resulta destacable la gran concentració dels pactes matrimonials en els mesos d'hivern i molt especialment en el mes de gener, concentració que ha d'estar relacionada o bé amb el moment en què es vol celebrar el matrimoni, o bé amb la disponibilitat de temps per a negociar i fixar aquest tipus de pactes. També resulta molt interessant, en especial pel contrast amb els capítols matrimonials de períodes posteriors, que, en fixar les clàusules de reversió de les quantitats o béns involucrats en els pactes, per al cas de mort d'un dels cònjuges abans que el matrimoni hagi generat descendència sempre s'estableix que tot o una part l'ha de tenir el sobrevivent, mentre visqui tant si roman vidu com si es casa, tant si té fills com si no («in omni vita tua, cum marito et sine marito, et cum infante et sine infante», «in omni vita tua, cum uxore et sine uxore, et cum infante et sine infante»). Això contrasta interessantment amb els capítols matrimonials posteriors, tant d'època moderna com dels darrers segles de l'edat mitjana, en què l'habitual és que s'estableixi la reversió de l'esponsalici en cas de nou casament del sobrevivent. Això suposa una diferència interessant en el grau de «penalització» de les segones núpcies i l'explicació ha de estar no pas en aspectes econòmics sinó en aspectes culturals i de concepció de les relacions personals i de la llibertat individual, i curiosament són els pactes que recull el volum de què hem tractat els que semblen respirar una mentalitat més respectuosa i potser fins i tot més afectiva, amb relació a un pragmatisme més fred i menys emotiu en la formal intransigència dels pactes matrimonials més tardans. Seria molt interessant perfilar la cronologia d'aquestes pautes per esbrinar el context i les circumstàncies que propicien l'evolució.

En relació amb l'altre aspecte que hem esmentat de les relacions familiars, el de la successió, tot i que en el volum no tenim testaments, hi podem entreveure amb bastant precisió el règim successori dels principis de la quarta dècada del segle XIII pel fet que aquesta successió queda establerta sovint mitjançant l'heretament, relacionat o no amb pactes matrimonials. En aquests heretaments la successió es fixa majoritàriament a favor d'un fill mascle, sense que puguem intuir si es tracta del més gran, però hi ha casos en què la successió es fixa a favor d'una filla, tot hi haver-hi fills mascles, sense que els documents ho justifiquin de cap manera, cosa que porta a pensar que no es tracta de cap irregularitat o excepció, sinó que realment no està necessàriament fixada la successió masculina, ni institucionalment ni consuetudinàriament.

També són molt interessants les conclusions a què ens permeten arribar les tipologies que hem considerat principalment relacionades amb aspectes econòmics de la societat vigatana i osonenca de finals del primer terç del segle XIII.

Potser l'aspecte que resulta més sorprenent és la imprecisió, la manca d'esquemes i pautes fixes en les associacions de caire econòmic, en les societats o en els pactes establerts segons les activitats econòmiques, especialment en l'àmbit comercial, imprecisió tant en l'àmbit de les tipologies com en el de les condicions en general. A partir de l'anàlisi de les constitucions de societats, rebuts en societat i rebuts en comanda, el que resulta més destacable és la manca d'un esquema fixat i consolidat a l'hora d'establir tant els períodes com, sobretot, les obligacions de cada una de les parts contractants, i les formes de pactar o distribuir els beneficis de cada una de les parts. No sem-

bla haver-hi un costum establert clar i en cada contracte es fixen de manera més o menys subjectiva i particular els aspectes que de fet resulten més essencials. A partir de la divisió dels guanys a mitges de les constitucions en societat, que resulta la tipologia més homogènia, en els rebuts en societat hi trobem també la partició de guanys a terços, i en els rebuts en comanda trobem, a més, la partició de guanys a quarts, però invertint el sentit de la proporció, ja que en els rebuts en societat tenim dos terços per al gestor del capital i un terç per al que l'aporta, mentre que en altres rebuts en comanda tenim només un quart per al gestor i tres quartes parts per al que aporta el capital. Aquesta divisió 1/4-3/4 seria la pròpia de la comanda *ad usum maris*, però ens trobem alhora amb rebuts en comanda i rebuts en societat en què s'estableix la partició de guanys a mitges com en les constitucions de societat. Així, constitucions de societat, rebuts en societat i rebuts en comanda resulten ser tipologies semblants i mal definides per tal com hi ha formes que hi coexisteixen, però, d'altra banda, resulten tipologies diferenciables entre si per tal com cada una afegeix, a partir dels casos de partició a mitges de guanys i risc, documents amb pautes de relació econòmica que no trobem en cap de les altres, especialment pel que fa a la manera de partir els guanys. Formulant la conclusió a l'inrevés, la coexistència en les tres tipologies de formes comunes ens porta a concloure que, malgrat ser tres tipologies prou diferenciables entre si per aspectes formals i de contingut, de fet cada una resulta una tipologia encara poc precisa i amb certa ambigüitat, i en cada una hi coexisteixen formes diferents, especialment pel que fa al repartiment dels guanys i del risc, cosa que sovint fa que es qüestionï la diferència real entre documents de les diferents tipologies.

Sembla, per tant, que les associacions o relacions amb una finalitat de gestió comercial no han donat lloc encara, a l'època i en el marc on ens movem, ni a unes formes fixes en els tractes i les condicions —inversió, gestió, repartiment de guanys i de risc...— ni a unes tipologies documentals ben definides, sinó que tant les tipologies com les formes associatives estan en un procés de definició, a partir, probablement, de la incorporació dels models comercials en ús a les repúbliques italianes.

En un altre ordre, en l'àmbit de les relacions mig econòmiques i mig socials com són les que reflecteixen els contractes de servei i d'aprenentatge, resulta interessant la presència de dones que són contractades com a aprenentes en activitats de les quals esperen obtenir guanys; resulta significatiu que sigui una proporció molt minoritària, però també resulta significatiu el sol fet que hi siguin. També en els contractes, però en un altre aspecte, hem volgut veure una significació en la diferència que hi ha entre els pagaments dels contractes de servei i els dels contractes d'aprenentatge, és a dir, entre els pagaments que han de rebre els que entren al servei d'algú i els que han de rebre els «mestres» de part dels aprenents com a contraprestació del mestratge. En els contractes de servei, tots els pagaments en espècie que han de rebre els contractats o subordinats són pagaments en ordi, mentre que els pagaments que han de fer els aprenents o subordinats al mestre són molt més diversos: ordi, forment, espelta i vi, ordi i blat, ordi i forment i mig bacó, ordi i mig bacó. Ens sembla lícit intentar veure en això un reflex d'una diferència d'hàbits alimentaris, quant a qualitat i diversitat de productes, segons els estaments de la societat, ja que la diferència de productes s'ha de buscar en la direcció oposada dels pagaments: de dalt a baix en els contractes de servei —de contractant a subordinat— i de baix a dalt en els d'aprenentatge —d'aprenent a mestre.

Pel que fa a les transaccions o transmissions de propietats, sense caure en aspectes massa concrets, a partir de les vendes hem documentat una tendència a una sobrevaloració dels esplets i les rendes en relació amb la propietat. Resulta sorprenent comparar els valors de les vendes d'esplets amb els de les vendes de terres, ja que en les vendes de terres el preu mitjà és de 139 sous, mentre que en les vendes d'esplets la mitjana és de 178 sous. Els valors de les vendes d'un nombre generalment baix d'esplets són semblants i, com a mitjana, clarament superiors als valors de les vendes de terres. Resulta una constatació interessant, ja que valorar més les rendes o els productes de la terra que la mateixa propietat —domini útil— de la terra significa una àmplia disponibilitat de terres en relació amb la demanda, però una relativa escassetat del que converteix la terra en rendes, és a dir, del treball agrícola. Per extensió, això reflectiria una demografia relativament baixa, distant de la saturació.

Seguint encara amb les vendes, resulta interessant, tot i que esperable, constatar que la segregació entre domini directe i domini útil no es fa per la via de la venda. Les vendes exclusivament de domini útil les fan aquells qui posseeixen exclusivament aquest domini, i les vendes fetes per senyors alodials són vendes o bé del domini directe, o bé d'ambdós dominis en terres en què aquests no s'han separat. No hi ha vendes fetes per senyors directes o senyors alodials exclusivament del domini útil, perquè aquestes transmissions no es fan per la via de la venda, sinó per la via de l'establiment.

Això no vol dir, però, i també és interessant haver-ho documentat en el volum, que els establiments només tinguin aquesta funció i que només siguin atorgats per senyors directes que cedeixen el domini útil, sinó que en nombroses ocasions l'establidor és qui ja té només el domini útil. L'establiment no és només el procediment pel qual el senyor cedeix el domini útil retenint el domini directe, sinó que és també el procediment pel qual un senyor útil cedeix el domini útil sobre l'entitat en qüestió, però no de manera plena —aleshores seria una venda—, sinó mantenint una vinculació sobre l'entitat establerta i una relació d'eminència respecte al receptor del nou establiment o subestabliment. Aquesta relació d'eminència és equiparable a la relació entre senyor directe i senyor útil, ja que es concreta de la mateixa manera —drets i censos— i genera un tipus de jerarquització semblant, però conceptualment és diferent per tal com la relació no deriva d'un tipus de jurisdicció o domini —domini directe/domini útil—, sinó de la fragmentació d'un mateix tipus de dret o jurisdicció com és el domini útil, deriva de la cessió del domini útil *efectiu* a canvi d'unes rendes. Es tracta, doncs, de la reproducció de l'esquema de divisió entre domini directe i domini útil: si el senyor eminent i ple propietari inicial ha cedit el domini útil o l'ús reservant-se un dret que anomenem *domini eminent*, també el propietari útil pot cedir de nou aquest domini útil reservant-se uns drets, sempre respectant, és clar, la seva pròpia relació amb el senyor directe. Tot i que en el segon cas no es pot parlar de domini directe de l'atorgant de l'establiment, la circumstància és equiparable i d'alguna manera l'establert/establidor posseeix un cert tipus del que anomenem *domini directe* o *eminent* sobre l'entitat que subestableix i de la qual perd el domini útil *efectiu*. Aquest paral·lelisme conceptual entre el que són establiments i el que són subestabliments queda, de fet, avalat per la mateixa dificultat que hi ha, sovint, de saber si es tracta d'una cosa o l'altra, i ni que es tracti de subestabliments s'omet la relació del senyor útil/atorgant del subestabliment amb el seu

senyor directe pel fet que aquesta relació no queda modificada pel subestabliment i que aquest significa només una nova relació d'eminència del subestablidor envers el nou subestablert.

Passant de la fragmentació de domini a la fragmentació geogràfica, hem volgut veure en el baix nombre de permutes l'índex d'una baixa fragmentació patrimonial en el sentit d'una baixa dispersió dels béns immobles de què disposen els grups familiars. En general, un nombre proporcionalment elevat de permutes reflecteix, d'una banda, patrimonis geogràficament molt fragmentats i alhora un cert equilibri i estabilitat econòmica entre els diferents propietaris, ja que, si no hi ha aquest equilibri, la concentració o reestructuració patrimonial no es farà per la via de la permuta sinó per la via asimètrica de la compravenda. El fet que només hi hagi documentades quatre permutes en tres anys i tres mesos i entre 3.308 documents ha de reflectir o bé una baixa fragmentació patrimonial, o bé un desequilibri econòmic que permet recórrer a la compravenda no sols com a via de reestructurar i agrupar un patrimoni fragmentat, sinó de completar-lo. Les vendes no ens han donat elements per a deduir que tingui lloc, de manera especialment sistemàtica o significativa, aquesta compleció patrimonial, que quedaria reflectida en les afrontacions i en les recurrències de personatges, i ens inclinem a interpretar el baix nombre de permutes com a relacionat amb un baix nivell de dispersió patrimonial.

Seguint encara amb el que són relacions econòmiques, una de les tipologies més riques, en part perquè és la de més pes en tot el volum, és la dels deutoris, que ha aportat informació molt suggeridora sobre diferents aspectes del funcionament econòmic de la societat osonenca del primer terç del XIII.

Un d'aquests aspectes, reflectit de manera casual en la documentació, és el que es deriva dels singulars deutoris de coltells i de teules, que sembla que no es poden entendre com altra cosa que pactes o contractes financers entre productors i intermediaris, entre artesans i comercians; pactes que, malgrat la forma de deutor, serien pagaments a l'avançada de la mercaderia encarregada. El fet resulta interessant, ja que ha de reflectir, d'una banda, una manca d'estocs en poder dels artesans —si no, no tindria sentit ajornar l'entrega del gènere—, i, d'altra banda, una manca de capital invertible en la pròpia producció —si no, no seria lògic que el comprador avancés sistemàticament els pagaments. Dient-ho d'una altra manera, l'intermediari finança ell mateix la producció que encarrega a l'artesà. No tenim documents relacionats amb altres articles, cosa que permetria saber si aquest sistema de producció o de finançament és habitual. Si ho fos, no sols coneixeríem el funcionament de la producció i la seva articulació amb el mercat, en una forma que es desvia del concepte d'artesanat en sentit estricte, sinó que també podríem deduir-ne, de manera significativa, la situació econòmica i social dels artesans.

A part d'això, les dimensions de la tipologia formada pels deutoris permeten intuir de manera bastant clara quines persones o famílies constitueixen el cercle principal de financers i negocians. Es dibuixa especialment un grup format per una sèrie de personatges ultrapirinenços com a creditors, que es relacionen de manera quasi exclusiva amb una sèrie de negocians locals com són els Barrat, Coc, Miró, Cloquer, Espanyol, Comella, Berguedà o Santa Eulàlia en la seva faceta de prestataris o atorgants de deutoris, i tots plegats constituïrien un cercle bastant tancat del que podem anomenar «altes finances», amb operacions creditícies de certa envergadura i en moneda mel-

goresa, vinculades probablement a operacions econòmiques que sobrepassarien el marc local i quotidià, que sembla que és el propi de la majoria de deutoris. Aquests negociants locals serien els que establirien operacions creditícies de menor entitat en l'àmbit local, i per sota d'aquests hi hauria tota una multitud de personatges que recorren als deutoris, sigui en la vessant de préstecs o en la d'ajornament de pagaments.

La vinculació dels deutoris al cicle agrícola queda reflectida de manera perceptible però no molt significativa: la proporció dels deutoris que fixen el pagament o el termini final en el període d'estiu i principi de tardor, que és quan el cicle agrícola dóna una major disponibilitat de riquesa, és sensiblement, però no desmesuradament, més elevat que els que el fixen en altres èpoques de l'any.

En relació amb l'activitat creditícia que freqüentment hi ha al darrere dels deutoris, resulta també molt suggeridora la informació aportada per una tipologia relativament marginal com és la que hem anomenat *liquidacions d'usures/penyores*, que té bastants punts de paral·lelisme amb les «reparacions d'injúries». També en aquest cas del que es tracta és de regularitzar pràctiques econòmiques desaprovades, que en aquest cas queden més ben tipificades. A partir de les liquidacions d'usures/penyores es dibuixa el grup dels personatges que practicaven els préstecs susceptibles de ser titllats d'usuraris i les pignoracions, grup en què hi hauria, d'una banda, uns quants personatges molt especialment dedicats a aquesta activitat i, d'altra banda, uns altres personatges que són prestadors relativament habituals, comerciants i mercaders, i que s'involucrarien més esporàdicament en aquesta activitat. En tot cas, l'activitat quedaria restringida al cercle de comerciants o mercaders, quedant-ne al marge els eclesiàstics, i també la noblesa local.

El motiu d'aquesta regularització d'activitats il·lícites, com en l'altra tipologia paral·lela que hem comentat, ha de ser aliè tant al negoci com als contractants, i s'ha de buscar en les instàncies que tenien autoritat per a portar a terme un control policial de les activitats econòmiques i la seva moralitat, de nou l'Església. En la gran majoria de liquidacions d'usures consta que són fetes o bé per manament de l'Església, o bé en poder d'aquesta o de personatges eclesiàstics, i cal fer notar que també aquí són els domers els que articulen el paper de l'Església com a instigadora de l'elaboració d'aquests documents. La liquidació es devia fer per la via de la renegociació del préstec, però és lícit preguntar-se si, al capdavant, es devia complir en rigor el text de la renegociació o si els termes de la renegociació feta pràcticament amb coacció no seguien encobrint interessos fora de límit.

Fins aquí pel que fa a les principals conclusions que es poden extreure de la part d'anàlisi tipològica. Passem ara a extractar els principals resultats dels apartats d'anàlisi temàtica. El primer apartat, el més extens, i també el més àrid d'aquesta part, ens ha permès establir quines persones componen les diferents estructures jeràrquiques de poder a Osona i al bisbat de Vic en aquests primers anys trenta del segle XIII. Hem establert amb notable precisió les cronologies de veguers i sotsveguers, i hem pogut establir també amb precisió la composició de la jerarquia eclesiàstica, tant pel que fa als membres del Capítol —amb els seu diferents càrrecs i dignitats, i administracions—, com pel que fa a domers, capellans, i jerarquies d'un bon nombre de monestirs de l'àmbit del bisbat vigatà i de la resta de Catalunya. Algunes d'aquestes jerarquies monàstiques són conegudes,

però faltava un estudi sistemàtic de la cronologia dels càrrecs reials i de la composició del Capítol i la distribució de dignitats i càrrecs administratius dins del Capítol en aquests anys. En tots aquests casos, a banda d'establir-ne les identitats, hem procurat recollir-ne el màxim d'informació, donant al capdavant una visió bastant precisa i suggeridora de la composició d'aquestes institucions, dels vincles familiars dels seus membres amb les altres jerarquies de poder, com són les derivades de les unitats territorials de jurisdicció, els castells, o del grau de formació dels canonges —alguns amb estudis a Bolonya—; hem constatat també la simultaneïtat de càrrecs d'algun dels membres del Capítol en diferents seus. També ens sembla interessant haver pogut perfilar a través de la documentació notarial vigatana la cronologia i el procés pel qual es concretà de manera efectiva el relleu en la prelatura vigatana, derivat de la interessant renúncia-deposició del bisbe Guillem de Tavertet, afer de què s'havia tractat fins ara a partir de correspondència i documentació papal.

La revisió que hem fet dels castells documentats en el volum, per bé que aporta dades d'una cronologia molt concreta, és també una aportació de cara a anar enriquint la sempre incompleta història dels castells catalans i del que aquests castells signifiquen com a centres de jurisdicció i poder essencials en l'articulació del territori, del poder i de la societat mateixa.

Menys àrid i menys conceptual, i de resultats notablement clars i probablement més extrapolables a la resta dels àmbits catalans, és l'anàlisi del panorama monetari vigatà d'aquests anys, un panorama en què conviuen fins a nou numeraris de procedència i projecció molt diferents. Si, com era d'esperar, el pes molt principal el té la moneda barcelonesa de doblenc començada a batre deu anys abans i que és, es pot dir, la moneda teòricament oficial del país, el que resulta més interessant és la presència significativa de tots els altres numeraris. Aquestes monedes que coexisteixen les hem sistematitzat de manera aproximada a partir de la seva pròpia identitat i de la funció que sembla que fan en el context econòmic osonenc. Així, a grans trets, a banda del doblenc, distingim, d'una banda, una «bona moneda de quatern», moneda pròpia però oficialment anacrònica, que coexisteix en transaccions i actes diversos, però de manera vestigial, i que té un pes especial en les tipologies més continuïstes, i, d'altra banda, hi hauria els diversos tipus de moneda estrangera o «internacional». Dins aquesta moneda estrangera hem distingit dos blocs. D'una banda, unes monedes d'abast més curt, en què hi hauria la moneda melgoresa —que, tanmateix, és mig moneda pròpia per tal com té el focus a Montpeller—, i els morabatins. Els morabatins, malgrat ser moneda estrangera, s'usen en nombrosos documents d'àmbit local i no tenen una funcionalitat molt definida ni especialitzada, mentre que en la moneda melgoresa la diversitat tipològica no és tan gran, però tampoc no hi ha referència al comerç de llarga distància, sinó que segueix movent-se en els dominis de la corona catalana. En aquest grup, i en paral·lelisme amb la melgoresa, hi hauria també l'única referència als rals coronats provençals. D'altra banda, com a segon bloc de monedes estrangeres, hi hauria les diverses monedes musulmanes, que tenen un predomini rotund, com és lògic, en les transaccions o negocis relacionats amb el comerç, bàsicament marítim, internacional. Dins aquest grup hi hauria, sobretot, els besants, amb els millaresos, i les masnudines, encara que en tots els casos el seu ús no se circumscriu exclusivament a aquest tipus de transaccions, sinó que s'empren també de manera més o menys esporàdica en transaccions o negocis locals, especialment les masnudines.

Si aquesta és la visió «estàtica» del panorama monetari a partir de l'anàlisi de les referències d'aquests tres anys, la distribució dels respectius numeraris en les diferents tipologies ha donat elements, creiem, per a establir-ne una visió més dinàmica a través de la contraposició dels esquemes monetaris de les tipologies que s'han de considerar més dinàmiques i els d'aquelles que, per la seva pròpia naturalesa, s'han de considerar més inercials o continuistes. Així, hem considerat que els extrems que constitueixen els censos dels establiments, d'una banda, i les tipologies relacionades amb societats i comandes, de l'altra, representen, en certa manera, el passat i el futur en relació amb la distribució monetària general que ens dóna el volum, especialment pel que fa a la influència i proporció de les monedes secundàries que coexisteixen amb l'«oficial» de doblenc: l'esquema de tipus de moneda que trobem en els censos dels establiments representa un panorama monetari ja depassat —predomini del quatern i importància del doblenc pel que fa a monedes locals, i pes important dels morabatins i les masmudines com a moneda foranocomercial—, l'esquema de tipus monetaris que trobem en tipologies de gestió comercial representa un panorama monetari del futur, o del present més innovador —el doblenc, reduït al 51 % pel seu poc valor, que el fa inútil per al comerç més enllà de l'àmbit local, i el quatern residual, pel que fa a monedes pròpies; i les masmudines residuals, substituïdes per la ultrapirinenca moneda melgoresa i pels besants d'argent musulmans, pel que fa a la moneda estrangera.

Un cop vistes les unitats monetàries, passem a les unitats de mesura. El volum aporta referències a nombroses unitats, principalment de capacitat, però, com era de tèmper, aporta poca informació sobre relacions entre unitats i sobre equivalències, fet que constitueix l'obstacle habitual de cara a abordar l'anàlisi quantitativa i la interrelació de les magnituds que apareixen en la documentació. En aquest sentit, precisament hem constatat l'existència d'uns deu patrons de mesura diferents en un marc i un període tan concret com el que delimita la documentació d'ACF-1. El panorama és, *mutatis mutandis*, el mateix que ens trobem pel que fa a tipus monetaris: un patró de mesures clarament majoritari, que són les mesures del mercat de Vic, que coexisteix amb altres patrons, que, sense ser irrellevants, són clarament de segon ordre i que no podem saber fins a quin punt divergeixen entre si i del principal.

Pel que fa a elements de tecnologia, la informació que proporciona el volum és escassa, gairebé només relacionada amb molins i sense fer gaire llum sobre els aspectes pròpiament tècnics d'aquests molins. Una de les úniques conclusions tècniques a què hem pogut arribar es deriva de les referències a rescloses fetes exclusivament de pedra seca i d'altres fetes totalment o parcial amb pedra i calç, fet que fa qüestionar que, com a vegades s'ha dit, les rescloses de fusta siguin les més primitives, i que un dels elements del molí medieval sigui la resclosa de fusta. L'ús d'un o altre tipus de material, així, no respon tant a criteris d'evolució tècnica sinó a criteris com poden ser la disponibilitat de materials, el règim del curs fluvial en qüestió o els costums locals. La construcció dels molins podia ser incentivada pels senyors fixant condicions favorables d'explotació, però la construcció material seria portada a terme pel futur explotador, i resulta interessant constatar també que aquesta explotació del molí, el domini útil, recau habitualment en una única persona o família sense que puguem documentar, momés esporàdicament, casos de fragmentació d'aquest domini útil, i no només això, sinó que ens trobem casos clars d'acumulació de diferents molins en les mateixes persones o famílies.

L'anàlisi de les vies de comunicació ens ha donat una sèrie notable de punts tant en l'àmbit urbà com en el rural o interurbà de diferents indrets de la comarca, i alguns de fora la comarca, però que resulten insuficients i insuficientment situables o relacionables per a reproduir-los en una xarxa coherent. D'altra banda, l'anàlisi dels elements urbanístics, relacionats tots amb la ciutat —aleshores vila— de Vic, no aporta informació excessivament innovadora. Hem analitzat de manera especial l'estructura del mercadal i la disposició dels elements que la constitueixen —sectors i taules—, i també l'estructura de defensa passiva de la ciutat, els murs i les valls, estructura que sembla que estava deteriorada i que presentava discontinuïtats tant a les valls com als murs, dels quals s'hauria deixat de tenir cura perquè no tenien una utilitat immediata en un context polític en què les rivalitats senyoriales difícilment es podien concretar en un assalt a un nucli com Vic i en què les principals tensions a què estava sotmesa la ciutat provenien no pas de fora sinó de dintre, de l'enfrontament entre els senyors de les respectives parts de la ciutat, el bisbe i els Montcada-Bearn.

Si dels elements urbanístics intentem passar als arquitectònics, la informació és pràcticament nul·la i, a banda d'alguna referència a finestres, badadors i espitlleres, només tenim una referència casual a una casa de dos pisos amb una cuina a cada planta.

L'apartat dedicat al comerç exterior és potser dels menys innovadors, perquè és un dels temes per als quals s'han espigolat més dades del volum, però segueix sent, no cal dir-ho, suggeridor. La revisió sistemàtica ens ha permès documentar un bon nombre de destins d'aquest comerç, especialment a la riba meridional i fins oriental de la Mediterrània, on documentem la referència més antiga a relacions catalanes amb Acre. En qualsevol cas, la documentació, tot i ser de terra endins, aporta notícies interessants quant a destins, productes, vaixells, i també mètodes comercials als quals ja ens hem referit més amunt.

Tenen un caràcter molt especial les relacions amb Mallorca, que depassen l'àmbit comercial. Tenim documentats a Vic, en relació amb Mallorca, tant contractes de servei, negocis comercials com d'altres vinculats a terres i béns immobles. Una de les causes principals d'aquesta relació amb Mallorca seria la vinculació a Vic de la família Montcada, i en concret la branca dels vescomtes de Bearn. D'alguna manera, la senyoria dels Montcada-Bearn sobre la partida sobirana de la ciutat i el paper destacat que aquests van tenir en la campanya de Mallorca havia d'afavorir la participació de vigatans en l'empresa, tant abans com després de la conquesta. En aquest sentit, ja en aquests tres anys pràcticament immediats a la conquesta, la documentació del volum, a banda de reflectir un flux de persones cap a les Illes ni que sigui de manera, en principi, temporal, reflecteix també l'existència de vigatans o osonencs establerts d'una manera més o menys fixa a les Illes, o que hi tenen una base «residencial» estable.

Els dos petits apartats dedicats als productes agropecuaris i a les perioditzacions, si bé poden semblar enumeracions de poca importància, constitueixen probablement els reculls més rics de referències documentals del primer terç del segle XIII sobre aquests aspectes. En el primer àmbit, resulta interessant la notable varietat de productes animals, agrícoles i forestals, varietat que evidentment encara no queda exhaurida amb les referències del volum. En el segon aspecte, que abasta dimensions culturals i de mentalitat, resulten interessants i significatives les pautes emprades per a establir terminis i perioditzacions; no resulta ni inesperat ni sorprenent que es recorri majo-

ritàriament a festivitats litúrgiques, ni que, en segon terme, es recorri a fires i, en darrer terme, a terminis o perioditzacions naturals o primàries com les messes o la verema, però l'ús d'aquestes fites cronològiques no deixa de reflectir les pautes que estructuraven d'alguna manera el funcionament, la concepció i l'organització de la vida quotidiana.

Seguint amb aspectes culturals i en un sentit ara més propi, de l'apartat que dediquem a cultura, formació i ensenyament potser el fet més clar és constatar la vinculació gairebé exclusiva de tots aquests tres àmbits en el món eclesiàstic. Aquest apartat és dels pocs en què ens allunyem significativament de la font bàsica de l'estudi per intentar donar sentit a les poques referències que aquesta dóna sobre aquests àmbits, i això ha permès intuir, per exemple, l'aglutinació de manera estable de les dignitats de *caput scolae*, primicer i precentor en un mateix membre del capítol, cosa que fa que deixin d'aparèixer explícitament cabiscols, però pel simple fet que les seves funcions les faria el canonge que consta com a primicer o precentor. L'escola catedralícia estaria dividida en una *scola maior* i una *scola minor* i es gestionaria per mitjà d'arrendaments, sense que quedi gaire clar, malauradament, l'aspecte docent, del qual aportem, en canvi, un interessant contracte inèdit d'un mestre de gramàtica, contracte fet un any i pocs mesos abans del període que comprèn el volum.

Molt interessant és també el fet que en la dècada precedent, i ja amb anterioritat a l'estatut aprovat el 1229 pel bisbe i el Capítol per afavorir estades de formació, tenim documentats a Bolonya almenys quatre canonges vigatans i quatre personatges més que formaran part del Capítol els anys que comprèn el volum, nombre que suposa una proporció significativa i que reflecteix un interès clar per a mantenir-se al dia, interès probablement impulsat pel mateix bisbe, que sembla que hauria estudiat també a Bolonya, i que dibuixa un capítol dinàmic, obert i innovador, amb personatges de cultura i de molta talla. Això explicaria el fet, ja esmentat, que dos dels seus membres arribessin a l'episcopat (a Barcelona i a Oloron), i que dos més detenessin dignitats d'ardiaca en altres bisbats, i explicaria també que gosessin arribar a un enfrontament obert amb el bisbe davant de les instàncies de la Cúria Apostòlica, en un afer que segurament seria una intensa lluita de poders i de personalitats.

Per acabar, es pot dir que l'estructura social que es reflecteix en la documentació és aparentment bastant oberta. D'una banda, si bé el paper de la dona a partir de l'anàlisi de la documentació s'ha de considerar diferent, aquesta diferència rau en aspectes quantitius —d'intensitat d'actuació de la dona en els fets o transaccions que enregistra la documentació—, però no en aspectes qualitius —de capacitat d'actuar en aquests fets i transaccions—; això reflecteix la virtual equiparació quant a facultats i quant a drets, que, tanmateix, és també clar que no es concreta en un grau equiparable d'exercici d'aquests drets i facultats, divergència l'explicació de la qual probablement cal buscar-la en l'àmbit dels rols prioritaris que culturalment s'atribueixen a la dona; és interessant, en qualsevol cas, que puguem parlar de rols prioritaris i no de rols exclusius ni excloents, i que puguem constatar, a través de la documentació, que les diferències entre l'home i la dona, que hi són, consisteixen que les dones hi actuen menys sovint, que quan l'atorgant és una dona es fa constar més sovint que actua amb el consentiment d'algú altre i que la dona fa constar sovint l'acord del marit, mentre que no es dóna en cap ocasió la circumstància inversa, aspectes que són quantitius.

La mateixa condició de societat oberta sembla reflectir-se en una absència de tensions socials o, fins i tot, de categoritzacions socials per aspectes culturals o ètnics. En aquest aspecte fem notar el molt baix nombre de referències a possibles esclaus, en comparació de segles posteriors, esclaus que serien, també a diferència dels segles posteriors, tots sarraïns. També, en un altre ordre, fem notar la presència d'una única referència explícita a un jueu —Barzelay judeo—, i, no menys, la presència d'altres personatges que pel nom és probable que siguin jueus —Maiomonem Macellarium, consanguineus Raimundi de Vico, Sabbat Maeller— i probablement d'altres— i que consten sense cap precisió específica. Els dos aspectes resulten molt interessants pel fet que uns anys després, cap a mitjan segle, els documents en què surten jueus identificats explícitament com a tals resulten freqüents i cap als anys seixanta s'acabaran constituint sèries a part de llibres notariais per als documents relacionats amb jueus. És probable que en anar adquirint més pes en la vida econòmica local s'anessin generant tensions que provoquessin una més o menys premeditada delimitació i identificació diferencial del col·lectiu. En tot cas, la presència de jueus a Vic els anys trenta del segle XIII no sembla tenir en absolut una dimensió de conflicte ni de tensió, ni en el funcionament econòmic ni en la relació amb les jerarquies eclesiàstiques, i això ho relacionem amb una presència escassa i incipient d'aquest col·lectiu, sense importància ni articulació per a arribar a generar recel. De fet, si hi ha jueus i la documentació no en fa la distinció ni permet deduir-ho de manera fiable, és que aquesta distinció no era significativa, que era un element o una característica intranscendent, irrellevant o poc significativa en la vida quotidiana o en l'actuació econòmica.

En un altre àmbit, també l'estructura jurisdiccional de la societat ens sembla oberta. L'afirmació pot semblar estranya parlant d'una societat teòricament molt feudalitzada, però en alguns aspectes la sobredimensió d'aquesta estructura feudal sembla arribar a depassar, en la seva complexitat, tota capacitat organitzativa comprensible i tota estructuració conceptual raonable, i sembla tendir a un punt en què és difícil saber qui és qui té drets, qui és qui té la jurisdicció real. Les complicacions i fraccionaments de la jurisdicció i de l'autoritat tant en sentit vertical —incorporació de nous graons en la jerarquia senyorial—, com en sentit horitzontal —fraccionament dels diferents nivells de jurisdicció—, semblen depassar tots els esquemes d'una organització i administració raonablement aplicable i funcional. Sembla que molts nivells de jerarquia acaben sent purament nominals, distants o absents, necessàriament inoperants, i contradictoris entre si, i han d'acabar tenint una dimensió, a la pràctica, exclusivament econòmica i, fins i tot en aquest aspecte, més aviat rudimentària, i és bastant difícil saber al capdavant qui exerceix realment l'autoritat, quin és el nivell o la persona que la gent, sobre el terreny, percep i concep com el detentor de l'autoritat i del poder.

Finalment, i enllaçant societat i economia, cal intentar establir el signe de la conjuntura històrica dels anys de què hem estat tractant. El tema no és fàcil si es treballa amb documentació d'una cronologia curta i precisa que no permet veure'n l'evolució anterior ni posterior. Quins són, però, els elements que tenim? D'una banda, tenim unes relacions comercials fluides tant amb la resta de comtats catalans com amb les terres musulmanes de la península i amb les terres ultrapirinèniques, sense que s'hi percebin especials impediments polítics ni d'altra mena, i a aquests destins s'hi ha incorporat, de manera especial, el nou àmbit que ha aportat la conquesta de Mallorca; tenim unes tècniques comercials poc fixades però funcionals, i un sistema financer i creditici ben articulat i

relacionat potser també amb l'àmbit productiu. Si bé tenim un nombre elevat de deutoris i alguns ajornaments d'aquests, no sembla que hi hagi elements per a pensar que existeixen dificultats sistemàtiques per a fer front a l'amortització dels deutes, de la mateixa manera que si bé tenim algunes vendes fetes per causa de necessitat o de *famis et nuditatis*, sembla que són casos aïllats que, més que a una conjuntura global poden respondre a conjuntures personals o familiars puntuals, que poden tenir lloc en qualsevol societat sigui quina sigui la conjuntura general. Un altre signe de crisi serien els restabliments amb reduccions de censos, i també en aquest cas, si bé en els pocs establiments que donen prou elements podem constatar en alguns casos aquestes reduccions, és una circumstància minoritària que es pot deure a simples reajustaments.

Si bé no és mai clar si la documentació recull tots els elements i les referències que resultarien significatives, almenys no sembla que doni motius per a deduir-ne de manera clara l'existència d'una conjuntura general negativa o de crisi, sinó que sembla que més aviat hi ha elements per a intuir una conjuntura positiva, de creixement i, encara, de perspectives i marge per a mantenir el creixement tant pels nous mercats en l'àmbit comercial com per una baixa demografia i disponibilitat de terres.

Evidentment, la contrastació dels resultats d'aquest estudi amb la documentació posterior de la mateixa sèrie i amb altres sèries d'altres llocs tant de l'àmbit català com d'altres àmbits ha de permetre la precisió i compleció de molts aspectes i l'establiment d'una visió més dinàmica i diacrònica, però, en qualsevol cas, hem intentat que l'estudi sistemàtic de la documentació del primer volum de la *Cúria Fumada* que hem portat a terme pugui constituir un element vàlid i una eina útil per al coneixement de molts dels aspectes socioeconòmics del primer terç del segle XIII no sols osonenc sinó també català, completant o complementant els estudis temàticament més concrets i monogràfics que s'havien fet fins ara.